



Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

338.96

4-29



050
ԱՔ-ԳԳ

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 4 Февраля, 1904 года.

Ծ Ր Ա Գ Ի Ր

ՏՆԱՅՆԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ

ՎԵՐՆԱԿԵՐԵԱԼ ՆԻԻԹԵՐ ՀԱՒԱՔԵՆՈՒ

Ն Ե Ր Ա Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԻՆՉ Է ՏՆԱՅՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ի՞նչ պէտք է հասկանալ տնայնագործութիւն բառի տակ և զոր արհեստները պէտք է հաշուել տնայնագործական: Ըստ երևոյթիւն այդ շատ պարզ և աւելորդ հարց է թուում, բայց այդ բառը ճիշտ հասկանալու և որոշ բացատրութիւն տալու համար եղել են շատ վէճեր անցեալ դարու 60—70-կան թուականներին և մինչև հիմայ էլ, կարելի է ասել, վերջնականապէս չի վճռուած: Շատ տնտեսագէտներ զանազան կերպ են բացատրում տնայնագործութիւն բառը: 1890 թ. Ռուսաստանի տնայնագործական մասնագիտովը վճիռ կայացրեց—այլ ևս չվիճել այս հարցի մասին, վերջնականապէս բացատրելով այդ բառը հետևեալ կերպով. «Տնայնագործութիւն կոչուում է արդիւնաբերութեան այն ձևը, որ ծառայում է իբրև տնային պարապմունք, գլխաւորապէս գիւղացիների համար, և որով գիւղացիները զբաղուում են միմիայն երկրագործական պարապմունքներից ազատ ժամանակ»:

Տնայնագործութիւնը մի ինքնուրոյն և բնորոշ երևոյթ է Ռուսաստանի և առհասարակ երկրագործութեամբ պարապող մի

քանի երկիրները տնտեսական կեանքում: Արևմտեան Եւրոպայում այդ ճիւղը կամ բոլորովին չի երևում և կամ շատ թոյլ է զարգացած: Դրա համար գերմանացի տնտեսագէտները գերադասում են գործածել кустарь (կուստար) բառը, երբ խօսք է լինում ուսումնական գործածների մասին, որովհետև գերմանացոց տնտեսական կեանքում չը կայ արհեստի մի այնպիսի ձև, որ համապատասխանէր մեր այդ արդիւնաբերութեան: Ճիշտ է, թէ Գերմանիայում և թէ առհասարակ արևմտեան Եւրոպայում շատ տարածուած են մանր-տնային արհեստներ, բայց նրանք բոլորն էլ առանձին ընաւորութիւն են կրում: Գերմանիայում նրանք կոչւում են hausindustri այսինքն տնային արհեստներ: Մենք կարծում ենք, որ այդ բառի ազդեցութեամբ է և մեզանում գործածւում տնայնագործութիւն բառը, որը թէպէտ և աւելի ընդարձակ միտք է արտայայտում, բայց և այնպէս, արդէն մեզ մօտ ստացել է այն անձուկ իմաստը, ինչ որ արտայայտում է ուսաց кустарный-промысел բառը:

Ժամանակակից տնտեսական գիտութիւնն ընդունում է մանր արհեստների գոյութեան իրաւունքը և յայտնի տնտեսագէտներ—պրօֆ. Զոմբարդ և Բերնշտէյն իրենց գրուածների մէջ ապացուցանում են, թէ կան արհեստներ, որոնք մշտական պիտի մնան մանր արհեստների շարքում, որովհետև այնտեղ պահանջւում է ձեռքի գործ, մի կամ միքանի անհատի աշխատանք. օր. դերձակութիւնը, կօշկակարութիւնը, սափրիչութիւնը և այլն, միայն թէ մանր արհեստների որոշ տեսակները չը դիմանալով ներկայ կապիտալիզմի ճնշման կարող են և շատ անգամ ստիպուած են լինում իրենց գոյութիւնը պահպանելու համար ընկնել կապիտալիստի ճանկը. վերջինս սկսում է շարունակել այդ գործը նոյն ուժերով՝ առանց որևէ կատարելագործութիւն մտցնելու, միայն կապիտալիստական հիմունքների վրայ: Այդ բանին ենթարկուել են և շատ տնայնագործական ճիւղեր, ինչպէս օրինակ. մետաքսից, բամբակից և այլ նիւթերից կտորներ պատրաստելը Մոսկուայում, Սարատովում և այլն: Իհարկէ, այս գէպտում նրանք մասամբ կորցրել են իրենց նախկին տիպը: Զարմանալին այն է, որ կապիտալիստները գերադասում են տնայնագործներին աշխատանք տալ աներում գործելու, քան թէ նրանց առանձին գործարաններում բանեցնելու: Իսկ եթէ այդ արհեստաւորները չը կամենան կապիտալիստների ճանկը ընկնել, այն ժամանակ նրանք ստիպուած են կազմել համարդիւնաբերող ընկերութիւններ և արտելներ: Երկրորդ տեսակ մանր արհեստաւորներն նրանք են, որոնք թէ քաղաքներում և թէ գիւղերում իրենց գոյութիւնը

կարող են պահպանել շնորհիւ հում նիւթերի էթանութեան և մի քանի ուրիշ առաւելութիւնների. օր. բրուտութիւնը, անխաղործութիւնը, կտաւագործութիւնը, զամբիւղներ և փայտեղէն շինուածքները: Այսպէս պարզելով մեր ասածը՝ մանր արդիւնաբերութիւնը կարելի է բաժանել երկու գլխաւոր մասերի.

I. Մանր տնային արհեստներ ըստ այն ձևի, որ Գերմանիայում ասւում է—Lohnsystem, վարձու-սխտեմ, որտեղ արհեստաւորը ստիպուած է կապիտալիստի մօտ վարձով աշխատել: Այս ձևը նոյնպէս երկուսի է բաժանուում: ա. Այն արհեստները, որոնց կատարելագործուած տեխնիկան ստիպում է խոշոր գործարանատիրոջ ճանկը ընկնել: Բ. Այն արհեստները, որոնց տնտեսական պայմանները, այսինքն հում նիւթերի պակասութիւնը, պցում են արհեստաւորին կապիտալիստի ճանկը:

II. Այն տնային արհեստները և արդիւնաբերութեան ճիւղերը, որոնք թէպէտ և կախումն ունին կապիտալիստ գնողներից և միջնորդներից, բայց իրենց ինքնուրոյնութիւնը կարողանում են պահպանել շնորհիւ զանազան նպաստիչ հանգամանքների. այդ տեսակ արհեստներ Գերմանիայում կոչւում են kauf system—վաճառելու սխտեմ, այսինքն՝ արհեստաւորն ինքն է վաճառում իւր ձեռագործը: Սա բաժանուում է նոյնպէս երկու տեսակի: Առաջին վերաբերում են այն տեսակ տնային արհեստները, որոնց հում նիւթերը թէպէտ էթան են, բայց սեպհական չեն և տնայնագործը պէտք է փողով ձեռք բերէ, շատ անգամ դրա պատճառով և կըրկնակի կապուած է լինում միջնորդների հետ, որովհետև նրանց միջոցով թէ հում նիւթ է ձեռք բերում և թէ ծախում իւր գործուածքը: Երկրորդին՝ այն տեսակ տնային արհեստները, որոնց հում նիւթերը ստացւում են անմիջապէս երկրագործութիւնից, անասնապահութիւնից և այլն. և տնայնագործի սեպհականութիւն են կազմում. այս գէպտում նա բոլորովին ազատ է լինում միջնորդներից և եթէ կապուած էլ է լինում, այն էլ միմիայն արդիւնաբերութեան տնայնագործութիւնը պէտք է գասել երկրորդ տեսակի բ. մասի մանր արհեստների շարքում: Այդ տեսակը, ինչպէս տեսնում ենք, աւելի համապատասխանում է մեզանում գոյութիւն ունեցող տնայնագործական արհեստներին: Տնայնագործի ամենառաջի պայմաններից մինն է ինքնուրոյնութիւնը: Իսկ գա կարող է նրան տալ սեպհական հում նիւթը: Մանր արհեստները իրենց գոյութիւնը պահպանելով քաղաքներում, ևս առաւել իրանց գոյութիւնը կարող են պահպանել գիւղերում, որտեղ բացի հում նիւ-

թի էժանութիւնից կամ ձրի լինելուց կան մի շարք նպատիչ հանգամանքներ ևս այն է՝

ա) 6—8 ամսեան ազատ ժամանակ:

բ. Ձրի բնակարան, վառելիք, հաց և այլն, որովհետև տնայնագործները շատ անգամ ապրում են և աշխատում են միևնոյն բնակարանի մէջ, բացի դրանից, նրանք իրենց մուռնուրը չեն հաշուում, որովհետև եթէ չաշխատեն էլ, դարձեալ պէտք է ուտեն:

գ. Շնորհիւ սոցեալական պայմանների մեղանում, մանաւանդ թիւրքերի մօտ, ընտանիքներում լինում են շատ ազատ աշխատող ձեռքեր, մանաւանդ կանանց մէջ, որոնք քիչ են աշխատում կամ բոլորովին չեն մասնակցում դաշտային աշխատանքներին, ահա այդ ազատ ձեռքերը գիւղացին աշխատում է շահագործել, և սրանից յառաջացած չնչին եկամուտն էլ նրանց բաւականացնում է:

դ. Կան արհեստներ, որոնց հետ մինչև հիմա գործարանական արդիւնաբերութիւնը չի կարող մրցել, որովհետև այդ արհեստների մէջ գնահատում է նախ՝ անհատի ճաշակը և յետոյ նրա արտադրած գործի դիմացկանութիւնը, դրան բնորոշ օրինակ կարելի է համարել գորգագործութիւնը, որը մինչև հիմա դիմադրում է և կը դիմադրի գործարաններին, չնայելով որ գործարանները փորձեցին գորգեր գործել, միայն նրանց արտադրութիւնը անպէտք դուրս եկաւ և այս բողբոջի Ամերիկան, Անգլիան, Ֆրանսիան և այլ պետութիւնները արտահանում են Հնդկաստանից, Փոքր-Ասիայից, Կովկասից և այլ տեղերից մեծ քանակութեամբ գորգեր: Դրա համար վերջին ժամանակներս ուսու կառավարութիւնը իւր ուշադրութիւնը դարձնելով մեր Կովկասի տնայնագործների վրայ, մի-շարք միջոցներով ուզում է նրանց օգնել և բարձրացնել նրանց արդիւնաբերական ոյժը: Դրա համար կան չորս հիմնական միջոցներ, բացի բազմաթիւ երկրորդականներից.—

- 1) Հում նիւթ մատակարարել—ձեռնտու պայմաններով.
- 2) Կատարելագործուած գործիքներ և նիւթեր տարածել շարժական թանգարանների և արհեստանոցների միջոցով:
- 3) Հիմնել պահեստներ տնայնագործների պատրաստի ձեռագործները ծախելու համար:
- 4) Փոքր տոկոսով փող տալ նրանց՝ վաշխառուների ձեռքից ազատելու համար:

ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Վիճակագրութիւնը իւր սկիզբն առնելով շատ հին ժամանակներից, ժթ դարու առաջի կիսում վերջնականապէս ձևակերպուեց, և կարելի է ասել, անցաւ գիտութիւնների շարքը: Թէ որքան մեծ նշանակութիւն էին տալիս նրան մինչև անգամ հին ժամանակներում, այդ ցոյց են տալիս հանձարեղ Սոկրատեսի խօսքերը՝ ուղղած մի երիտասարդի, որը կամենում էր Աթէնքի կառավարիչ լինել և եկել էր, որ Սոկրատեսը նրան քննի. նա երիտասարդին քաղաքավարի կերպով հասկացնում է թէ՛ «Ոչ թէ անմտութիւն է, այլ նոյն իսկ յանցանք մի երկրի գլուխ անցնել, չ'իմանալով այդ երկրի թուլութեան կամ զօրութեան աղբիւրները»: Այժմ չը կայ մի տէրութիւն, որ չընդունէր այդ ճշմարտութիւնը և չը մտցնէր ամէն մի ձեռնարկութեան մէջ կանոնաւոր վիճակագրութիւն: Բացի դրանից, իւրաքանչիւր պետութեան յայտունի վիճակագիրներ պարբերաբար հաւաքում են այս ինչ կամ այն ինչ քաղաքը և քննում վիճակագրութեան վերաբերեալ դանազան հարցեր: Նրանց նպատակն է, այդ միջոցով որքան կարելի է, կատարեալ միակերպութիւն մտցնել ուսումնասիրութեան ձևերի մէջ, և որ գլխաւորն է, նումնակատուրայի-աղիւսակների ստորաբաժանումների մէջ, որպէսզի դանազան տէրութիւնների մէջ կատարուած ուսումնասիրութիւններից կարելի լինի փոխադարձաբար օգտուիլ: Բացի այդ համաժողովներից 50 տարի առաջ հաստատուած է նոյն նպատակով միջազգային վիճակագրական մի ինստիտուտ: Մենք չենք կանգ առնիլ այն հարցի վրայ, թէ որքան անհրաժեշտ է այս գիտութիւնը, ինչ օգուտ է տալիս և վերջապէս կարելի է նրան գիտութիւնների շարքը դասել թէ ոչ. այդ բոլորը ապացուցուած է և այդ հարցով այստեղ զբաղուելը մեղանից շատ տեղ կը խլէ, միայն այստեղ կասենք

այն, որ վիճակագրութիւնը քանի գնում՝ իւր ծաւալը ընդլայնացնում է, նա այնքան օգտակար, անհրաժեշտ է դարձել և նուրբ արտայայտիչ է հասարակական երևոյթների, որ բոլոր գիտութիւնները իրենց հայեացքը ուղղում են դէպի նա և նրա մէջ են փնտրում իրենց նեցուկը:

Շատ պարզ է ուրեմն, որ իւրաքանչիւր գիտութիւն իրեն համար պէտք է մշակէ և ունենայ իւր վիճակագրութիւնը. և որովհետև գիտութիւնը և հասարակական երևոյթները քանի գնում ճիւղաւորւում են, ուրեմն վիճակագրութիւնն էլ նորանոր ճիւղեր պիտի ունենայ: Ներկայումս ընդունուած է սակզիւղատնտեսական-վիճակագրութիւն, առևտրական-վիճակագրութիւն, գործարանական, բժշկական և այլ վիճակագրութիւններ:

Այժմ վերադառնանք այն հարցին, թէ ինչպէս են կատարում վիճակագրական ուսումնասիրութիւններ և ինչ ընդունուած ձևեր կան այդ կատարելու համար: Նախ և առաջ գոյութիւն ունեն վիճակագրութեան երեք ձևեր, որոնք ընդունուած են պետական և մասնաւոր հիմնարկութիւնների մէջ և որոնք լինում են 1) Պարբերական, 2) Միանուագ և 3) Ընթացիկ:

1) Պարբերական կոչւում են այն տեսակ վիճակագրական ուսումնասիրութիւնները, որոնք կատարւում են սխտեմատիկաբար որոշ տարիների ընթացքում. օր. 5—10—15 տարի, այդ ձևով սնոււմ են ժողովրդագրութիւններ, ժողովրդի անտեսական կեանքի ուսումնասիրութիւններ և այլն:

2) Միանուագը կատարւում է արտաքոյ կարգի դէպքերում, և կրում է աւելի պատահական բնաւորութիւն. օր. պատերազմի, սովի, վարակիչ հիւանդութիւնների, կամ մի որևէ ժողովրդական ազէտի ժամանակ:

3) Ընթացիկը—մշտական է և գործում է օգտուելով պարբերական և միանուագ վիճակագրութեան նիւթերից, ուղղում է իւր սխալները և իւրաքանչիւր տարի աւելացնելով կամ պակասացնելով իւր ձևերի տակ ունեցած թուերը, հիմնուելով ստացած նորանոր տեղեկութիւնների վրայ, պահում է ընդհանուր հաշիւ: Օր. բնակիչների, անասունների և այլն թուերի վերաբերմամբ:

Վերոյիշեալ երեք կարգի վիճակագրութիւններն էլ կարելի է զանազան կերպ կատարել: Անկետի մենագրութեան (монография) և թղթակցական:

1) Անկետի եղանակը կոչւում է ուսումնասիրութեան այն ձևը, երբ ուսումնասիրող հիմնարկութիւնը կամ անձնաւորութիւնը հրաւիրւում է մի խումբ մարդկանց, որոնք լաւ են ճանաչում ուսումնասիրութեան առարկան կամ նիւթը, կամ հենց իրենք էլ

այդ գործի մէջ են գտնուում: Ուսումնասիրողը որոշ ծրագրով հարց ու փորձ անելով, ընդհանուր եզրակացութիւններ է անում, հիմնուելով նրանց մասնաւոր ցուցմունքների վրայ և այդ տեսակ ուսումնասիրութիւններ զանազան տեղերում կրկնում մի քանի անգամ: Այս եղանակով ուսումնասիրում են արհեստները, գիւղացիների տնտեսական գրութիւնը, և շատ անգամ այդ միջոցներին դիմում են կառավարութիւնները, երբ նրանց հարկաւոր է լինում այս կամ այն ապրանքի վրայ մաքս աւելացնել, կամ այս կամ այն ինչ ապրանքի արդիւնաբերութիւնը բարձրացնել: Այդ դէպքերում հրաւիրւում են մեծ առևտրական վաճառատների, բանկերի կառավարիչներին և գործարանատէրերին, որոնք իրենց խորհրդների հետ միասին տալիս են թւական փաստեր: Այս եղանակը ունի իւր այն պակասութիւնը, որ կրում է աւելի անհատական բնաւորութիւն, և տեղեկութիւններն աւելի փոքր շրջանից է հաւաքւում. և երկրորդ՝ հարցերին պատասխանողները շահագրգռուած լինելով՝ որչափ էլ աշխատեն, դարձեալ չեն կարող բոլորովին օրեկտիւ լինել: Անկետի եղանակը եթէ լայն ծաւալով ձեռնարկուի և լաւ իրագործուի, կարող է շատ գնահատելի նիւթ տալ վիճակագրութեան համար: Իրագործելու համար այս եղանակը պահանջում է բաւական փող և աշխատող ուժեր:

2) Մենագրութեան եղանակը կայանում է նրանում, որ յատկապէս մշակուած ծրագրով ուսումնասիրում են մի անհատ կամ մի ընտանիք իւր բոլոր կողմերով: Այստեղ ուսումնասիրողը գործ ունի այդ անհատի և ընտանիքի հետ և նրանց խօսքերի հիման վրայ նա լրացնում է իւր ծրագրի հարցերի պատասխանը: Այս եղանակով կազմում են գիւղացիների կամ մշակների ընտանեկան նախահաշիւները, ուսումնասիրում են գիւղացիների տնտեսական կեանքը: Մենագրութեան մէջ է մտնում և դեմօգրաֆիան, այսինքն ժողովրդագրութիւնը: Մենագրութեան եղանակով ուսումնասիրութիւն կատարելու երկու ձև կայ. ա) ժողովրդագրութիւն և ծխագրութիւն, սրանցից առաջինը ձեռնարկում է միշտ կառավարութիւնը, իսկ երկրորդը տեղական զանազան մարմինները և հիմնարկութիւնները, օր. Ռուսաստանի ղեմավոնները բոլոր իրենց գիւղերի ծխերի մանրամասն մենագրութիւններ կազմել են և շարունակում են կազմել:

Այս երկու տեսակներն էլ անպայման ամբողջ ազգաբնակչութեան են վերաբերում. այստեղ ուսումնասիրութեան ժամանակ բացառութիւն չի լինում:

Բ. Տնտեսական կեանքի ուսումնասիրութեան, նախահաշիւներ կազմելու ու արհեստների ուսումնասիրութեան ժամանակ

գործը թեթևացնելու համար ընտրում են աւելի տիպական ծուխեր և անհատներ, որոնք իրենց մէջ կրում են գիւղի բնորոշ յատկութիւնները: (Այս միջոցը չը պէտք է շփոթել անկետի հետ):

3) Թղթակցական եղանակը. այդ կայանում է նրանում, որ կետրոնական բիւրոյում կազմում են ծրագրեր և ուղարկում զանազան հիմնարկութիւնների և տեղական ինտելիգենտ անձնաւորութիւնների, որոնք պատասխանելով հարցերին, ծրագրները վերադարձնում են բիւրոյին:

Այս եղանակը, ինչպէս երևում է, ամենապարզ, ամենաէժան, բայց միևնույն ժամանակ, ամենակատարածելի միջոցն է. որովհետեւ դրա համար հարկաւոր է, նախ՝ բոլոր հիմնարկութիւններում ընթացիկ վիճակագրութիւնը լաւ հիմքերի վրայ դրուած լինի, երկրորդ՝ հարկաւոր է, որ տեղական ինտելիգենցիան բաւականաչափ նախապատրաստուած լինի այդ գործի համար, լաւ բմբըռնէ ծրագրի հարցերը և հետաքրքրուի դրանով. հակառակ դէպքում ստացուած նիւթը ոչ թէ մօտաւորապէս ճիշտ կը լինի, այլ իսկականից էլ շատ հեռու. բացի դրանից այդ ծրագրիչներից հազիւ տասը տոկոսը վերադարձնում են բիւրոյին: Դրա համար այդ եղանակով մանաւանդ սկզբներում, Ռուսաստանի զեմսովոները գերազասեցին չօգտուել: Նրանով կարելի է օգտուել այն հիմնարկութիւնների մէջ և այն պետութիւններում, որտեղ վերոյիշեալ պայմաններն արդէն կան:

Վերևում նկարագրած առաջին եղանակն կարելի է գործադրել ուսումնասիրութեան վայրում և կամ հրաւիրելով մարդկանց որոշ կետրոններում: Առաջի ձևը կոչւում է տեղական. իսկ երկրորդը՝ կենտրոնական ուսումնասիրութիւն:

Այժմ խօսենք թէ մեզանում վիճակագրութեան ո՞ր ձևերն են աւելի յարմար գործադրելու: Այդ հարցը մասամբ վճռել են Ռուսաստանի զեմսովոները, ինչպէս վերևն ասացինք, նրանք գլխաւորապէս գործադրում են անկետի և մենագրութեան եղանակները:

Մենք էլ պէտք է անպայման դրանց հետեւենք, մանաւանդ որ մեզանում առհասարակ թուերը շատ կաղում են և չունենք այն տեսակ մանրակրկիտ և բարեխիղճ ուսումնասիրութիւններ, որոնց վրայ յոյս կարողանայինք դնել: Դրա համար մեզ հարկաւոր է կատարել մենագրական ուսումնասիրութիւններ. իսկ ծայրայեղ դէպքում, անկետի սխառեմի դիմել, այն էլ եթէ արհեստի կամ ընդհանուր տնտեսական ուսումնասիրութիւն ենք կատարում. ինչ վերաբերում է նախահաշիւներին, դրանք միմիայն մենագրութեան ձևով են կատարուում: Մեր այս ծրագիրը կարող է երկու ձևերի համար էլ ծառայել:

Ծ Ր Ա Գ Ի Ր

I ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱԶԳԱԳՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ¹⁾

1. Գիւղի անունը, գաւառը և նահանգը:
2. Ինչ տարածութեան վրայ է գտնւում գիւղը նահանգական և գաւառական քաղաքներից, ոստիկանական և այլ վարչական կետրոններից:
3. Տեղագրական և կլիմայական պայմանները:
4. Ազգութիւնը և կրօնը.
5. Ծխերի թիւը.
6. Բնակիչների թիւը՝ ըստ հասակի

ա. տղամարդ	}	աշխատաւոր	}	աշխատաւոր	
		կիսաշխատաւոր		բ. կիւն	կիսաշխատաւոր
		ոչ-աշխատաւոր			ոչ-աշխատաւոր
7. ա. Ծնունդների թիւը, սովորական տատանումը և ուսումնասիրութեան տարին—

}	արական
	իգական
- բ. Մեռնողների թիւը, սովորական և ուսումնասիրութեան տարին, նշանակելով իւրաքանչիւրի հասակը—

}	արական
	իգական
8. Պսակների թիւը

¹⁾ Այս ծրագիրը թարգմանել ենք Կովկասեան Տնայնագործական Կոմիտէի մշակած ծրագրից, նույնպէս ծանօթանալով Մօսկուայի, Վորոնեժի, Չերնիգովի և այլ զեմսովոների կազմած ծրագրիներին հետ: Որովհետեւ նա գտել եւք ամենայարմարը և նրանով մենք կատարել ենք ուսումնասիրութիւններ երեք տարուայ ընթացքում Կովկասի զանազան մասերում. միայն թէ կարևոր տեղերը ընդարձակել և հարցերի թիւը աւելացրել ենք մի շարք պղխակներով, սրովհետեւ մեզ փորձը ցոյց է տուել դրանց անհրաժեշտութիւնը:

II ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.—Ընդհանուր պայմաններ.

9. Հողերի քանակութիւնը

Հողերի տեսակները	Քանակութիւնը	Ընդհանուր մի գե. սեւտ.	Եկամուտը մի գե. սեւտ.	Այգիների տեսակը	Քանակութիւնը	Ընդհանուր մի գե. սեւտ.	Եկամուտը մի գե. սեւտ.
Գիւղատեղ				Խաղողի			
Վարելահող				Պտղեղէնի			
Անտառային և մացառոտ				Թթի (օղիի համար)			
Խոտհար				Թթի (շեր. համար)			
Արօտատեղի				Բանջար.			
Անպէտք.							

10. Հողի յատկութիւնը, նրա բաղադրութիւնը և վերոյիշեալ իւրաքանչիւր տեսակ հողի տուած միջին բերքը:

11. Հողատիրութեան ձևերը: Եթէ հողը համայնական է, քանի՞ տարին մի անգամ հողը բաժանում են և ինչ սկզբունքով և չափով են ղեկավարում, գլխու վրայ են հաշուում, թէ համիաչարեքով:

12. Կապալով վերցրած հող:

ա. Խոտհարի, արօտատեղի և վարելահողի քանակութիւնը:

բ. Որքան են վճարում կապալի վարձ (սովորաբար և ուսումնասիրութեան տարին).

գ. Ո՞ւմից են կապալով վերցնում:

դ. Քանի՞ տարով:

13. Հողը մշակում են իրենք գիւղացիք, թէ վարձում են մշակներ:

ա. Ո՞րտեղից են մշակները՝ համագիւղացի՞, թէ եկուոր և ի՞նչ ազգից:

բ. Ի՞նչ են վճարում մշակներին վարելու, հսկելու, և կալսելու համար և ի՞նչ ձևով, փողով թէ միջոցով:

գ. Գոյութիւն ունի արդեօք գիւղացիների մէջ միացեալ ուժով գութան վարելու սովորութիւնը. եթէ կայ՝ նկարագրել ինչպէս և ինչ պայմաններով է լինում և մի ղեկավարին վարելու, ցանելու համար սրբան ծախս է լինում:

դ. Քանի՞ ընտանիք մշակ է բանեցնում և մշակների ընդհանուր թիւը գիւղում (մօտաւորապէս).

ե. Քանի՞ և ի՞նչ տեսակ գութաններ կան գիւղում:

14. Անասնապահութիւնը ա.

Տեսակները	Թիւը	Արժէքը.		Քանի՞ ընտանիք առնում չունի	Տուած արքունիք մի տարուայ		Ծախսը մի տարուայ		
		Ուսումնասիր. տարին	Իստուն		մի կովի	մի ոչխարի	մի կովի վրայ	մի ոչխարի վրայ	մի ձիի ջորիի վրայ

բ. Աւելանում է թէ պակսում անասունների թիւը վերջին 10—15 տարուայ ընթացքում և ի՞նչ փոփոխութիւններ է նկատուում առնաաբաղ անասնապահութեան մէջ: Զգտում են արդեօք գիւղացիք աւելի լաւ ցեղի անասուններ աճեցնել:

15. Թռչնապահութիւն. ա.—

Թռչունների տեսակները	Թիւը	Արժէքը		մի թռչուն տարեկան քանի՞ ձու է ածում	Ծախսը մի տարուայ	Քանի՞ ծուխն են
		միջին	ուսումնասիրին			
Հաւ						
Բաղ						
Սաղ						
Հնդկահաւ						

բ. Թռչուններ պահում են միմիայն իրենց համար թէ նաև վաճառելու.— Ո՞ւր են տանում ծախելու, որ տեսակ թռչուններից և մտաւորապէս սրբան:

16. Հարկեր և ծախսեր, ա.—

Տեսակները	Գումարը	Միջին թուով մի ծուխ տալիս է	Ապառիկ	Ցարին քանի՞ անգամ են վճարում և ո՞ր ժամանակ
Պետական				
Ուսումնարանական				
Գիւղական պաշտօնական անձանց վարձ				
Դիւանատան ծախսեր				
Հասարակական ձիւրի ծախսը				
Միրապի վարձը				
Միանուագ ծախսեր (մորելիս, ճանապարհի և այլն)				
Պաշտօնեանների հիւրասիրելու ծախսը				
Կալուածատիրոջը				
Հոգևորականութեան				

բ. Հարկաւոր է նշանակել, թէ ո՞ր հարկերն են միեւրբնեւորով վճարում, և սրանց արժէքը սրբան է:

գ. Պարզել ինչից և քանի տարուայ ընթացքում են գոյացել թէ պետական և թէ հասարակական հարկերի ապառիկները:

դ. Երբ հարկերը ժամանակին հաւաքած չեն լինում, հասարակութիւնը սրտեղից է փող վերցնում գրանք վճարելու համար, ի՞նչ տոկոսով և ի՞նչ պայմաններով:

17. Քանի՞ կարգի կարելի է բաժանել գիւղի հասարակութիւնը և սրբան է գիւղի մէջ հարուստ, միջակ և աղքատ ընտանիքների թիւը:

18. Նկատում է արդե՞ք գաղթելու հոսանք, սրտեղ են գաղթում, սրբան ժամանակով, գաղթողների թիւը և նրա պատճառը:

Իւրաքանչիւր կարգի մի ընտանիքը միջին սրբան ունի	1. Գլխի և 2. Զուգ և 3. Զուգ և 4. Զուգ	• Գող	
	5. Զուգ և 6. Զուգ և 7. Զուգ և 8. Զուգ	• Գող	
	9. Զուգ և 10. Զուգ և 11. Զուգ և 12. Զուգ	• Գող	
	13. Զուգ և 14. Զուգ և 15. Զուգ և 16. Զուգ	• Գող	
	17. Զուգ և 18. Զուգ և 19. Զուգ և 20. Զուգ	• Գող	
	21. Զուգ և 22. Զուգ և 23. Զուգ և 24. Զուգ	• Գող	
	25. Զուգ և 26. Զուգ և 27. Զուգ և 28. Զուգ	• Գող	
	29. Զուգ և 30. Զուգ և 31. Զուգ և 32. Զուգ	• Գող	
	33. Զուգ և 34. Զուգ և 35. Զուգ և 36. Զուգ	• Գող	
	37. Զուգ և 38. Զուգ և 39. Զուգ և 40. Զուգ	• Գող	
	41. Զուգ և 42. Զուգ և 43. Զուգ և 44. Զուգ	• Գող	
	45. Զուգ և 46. Զուգ և 47. Զուգ և 48. Զուգ	• Գող	
49. Զուգ և 50. Զուգ և 51. Զուգ և 52. Զուգ	• Գող		
53. Զուգ և 54. Զուգ և 55. Զուգ և 56. Զուգ	• Գող		
57. Զուգ և 58. Զուգ և 59. Զուգ և 60. Զուգ	• Գող		
61. Զուգ և 62. Զուգ և 63. Զուգ և 64. Զուգ	• Գող		
65. Զուգ և 66. Զուգ և 67. Զուգ և 68. Զուգ	• Գող		
69. Զուգ և 70. Զուգ և 71. Զուգ և 72. Զուգ	• Գող		
73. Զուգ և 74. Զուգ և 75. Զուգ և 76. Զուգ	• Գող		
77. Զուգ և 78. Զուգ և 79. Զուգ և 80. Զուգ	• Գող		
81. Զուգ և 82. Զուգ և 83. Զուգ և 84. Զուգ	• Գող		
85. Զուգ և 86. Զուգ և 87. Զուգ և 88. Զուգ	• Գող		
89. Զուգ և 90. Զուգ և 91. Զուգ և 92. Զուգ	• Գող		
93. Զուգ և 94. Զուգ և 95. Զուգ և 96. Զուգ	• Գող		
97. Զուգ և 98. Զուգ և 99. Զուգ և 100. Զուգ	• Գող		
101. Զուգ և 102. Զուգ և 103. Զուգ և 104. Զուգ	• Գող		
105. Զուգ և 106. Զուգ և 107. Զուգ և 108. Զուգ	• Գող		
109. Զուգ և 110. Զուգ և 111. Զուգ և 112. Զուգ	• Գող		
113. Զուգ և 114. Զուգ և 115. Զուգ և 116. Զուգ	• Գող		
117. Զուգ և 118. Զուգ և 119. Զուգ և 120. Զուգ	• Գող		
121. Զուգ և 122. Զուգ և 123. Զուգ և 124. Զուգ	• Գող		
125. Զուգ և 126. Զուգ և 127. Զուգ և 128. Զուգ	• Գող		
129. Զուգ և 130. Զուգ և 131. Զուգ և 132. Զուգ	• Գող		
133. Զուգ և 134. Զուգ և 135. Զուգ և 136. Զուգ	• Գող		
137. Զուգ և 138. Զուգ և 139. Զուգ և 140. Զուգ	• Գող		
141. Զուգ և 142. Զուգ և 143. Զուգ և 144. Զուգ	• Գող		
145. Զուգ և 146. Զուգ և 147. Զուգ և 148. Զուգ	• Գող		
149. Զուգ և 150. Զուգ և 151. Զուգ և 152. Զուգ	• Գող		
153. Զուգ և 154. Զուգ և 155. Զուգ և 156. Զուգ	• Գող		
157. Զուգ և 158. Զուգ և 159. Զուգ և 160. Զուգ	• Գող		
161. Զուգ և 162. Զուգ և 163. Զուգ և 164. Զուգ	• Գող		
165. Զուգ և 166. Զուգ և 167. Զուգ և 168. Զուգ	• Գող		
169. Զուգ և 170. Զուգ և 171. Զուգ և 172. Զուգ	• Գող		
173. Զուգ և 174. Զուգ և 175. Զուգ և 176. Զուգ	• Գող		
177. Զուգ և 178. Զուգ և 179. Զուգ և 180. Զուգ	• Գող		
181. Զուգ և 182. Զուգ և 183. Զուգ և 184. Զուգ	• Գող		
185. Զուգ և 186. Զուգ և 187. Զուգ և 188. Զուգ	• Գող		
189. Զուգ և 190. Զուգ և 191. Զուգ և 192. Զուգ	• Գող		
193. Զուգ և 194. Զուգ և 195. Զուգ և 196. Զուգ	• Գող		
197. Զուգ և 198. Զուգ և 199. Զուգ և 200. Զուգ	• Գող		
201. Զուգ և 202. Զուգ և 203. Զուգ և 204. Զուգ	• Գող		
205. Զուգ և 206. Զուգ և 207. Զուգ և 208. Զուգ	• Գող		
209. Զուգ և 210. Զուգ և 211. Զուգ և 212. Զուգ	• Գող		
213. Զուգ և 214. Զուգ և 215. Զուգ և 216. Զուգ	• Գող		
217. Զուգ և 218. Զուգ և 219. Զուգ և 220. Զուգ	• Գող		
221. Զուգ և 222. Զուգ և 223. Զուգ և 224. Զուգ	• Գող		
225. Զուգ և 226. Զուգ և 227. Զուգ և 228. Զուգ	• Գող		
229. Զուգ և 230. Զուգ և 231. Զուգ և 232. Զուգ	• Գող		
233. Զուգ և 234. Զուգ և 235. Զուգ և 236. Զուգ	• Գող		
237. Զուգ և 238. Զուգ և 239. Զուգ և 240. Զուգ	• Գող		
241. Զուգ և 242. Զուգ և 243. Զուգ և 244. Զուգ	• Գող		
245. Զուգ և 246. Զուգ և 247. Զուգ և 248. Զուգ	• Գող		
249. Զուգ և 250. Զուգ և 251. Զուգ և 252. Զուգ	• Գող		
253. Զուգ և 254. Զուգ և 255. Զուգ և 256. Զուգ	• Գող		
257. Զուգ և 258. Զուգ և 259. Զուգ և 260. Զուգ	• Գող		
261. Զուգ և 262. Զուգ և 263. Զուգ և 264. Զուգ	• Գող		
265. Զուգ և 266. Զուգ և 267. Զուգ և 268. Զուգ	• Գող		
269. Զուգ և 270. Զուգ և 271. Զուգ և 272. Զուգ	• Գող		
273. Զուգ և 274. Զուգ և 275. Զուգ և 276. Զուգ	• Գող		
277. Զուգ և 278. Զուգ և 279. Զուգ և 280. Զուգ	• Գող		
281. Զուգ և 282. Զուգ և 283. Զուգ և 284. Զուգ	• Գող		
285. Զուգ և 286. Զուգ և 287. Զուգ և 288. Զուգ	• Գող		
289. Զուգ և 290. Զուգ և 291. Զուգ և 292. Զուգ	• Գող		
293. Զուգ և 294. Զուգ և 295. Զուգ և 296. Զուգ	• Գող		
297. Զուգ և 298. Զուգ և 299. Զուգ և 300. Զուգ	• Գող		
301. Զուգ և 302. Զուգ և 303. Զուգ և 304. Զուգ	• Գող		
305. Զուգ և 306. Զուգ և 307. Զուգ և 308. Զուգ	• Գող		
309. Զուգ և 310. Զուգ և 311. Զուգ և 312. Զուգ	• Գող		
313. Զուգ և 314. Զուգ և 315. Զուգ և 316. Զուգ	• Գող		
317. Զուգ և 318. Զուգ և 319. Զուգ և 320. Զուգ	• Գող		
321. Զուգ և 322. Զուգ և 323. Զուգ և 324. Զուգ	• Գող		
325. Զուգ և 326. Զուգ և 327. Զուգ և 328. Զուգ	• Գող		
329. Զուգ և 330. Զուգ և 331. Զուգ և 332. Զուգ	• Գող		
333. Զուգ և 334. Զուգ և 335. Զուգ և 336. Զուգ	• Գող		
337. Զուգ և 338. Զուգ և 339. Զուգ և 340. Զուգ	• Գող		
341. Զուգ և 342. Զուգ և 343. Զուգ և 344. Զուգ	• Գող		
345. Զուգ և 346. Զուգ և 347. Զուգ և 348. Զուգ	• Գող		
349. Զուգ և 350. Զուգ և 351. Զուգ և 352. Զուգ	• Գող		
353. Զուգ և 354. Զուգ և 355. Զուգ և 356. Զուգ	• Գող		
357. Զուգ և 358. Զուգ և 359. Զուգ և 360. Զուգ	• Գող		
361. Զուգ և 362. Զուգ և 363. Զուգ և 364. Զուգ	• Գող		
365. Զուգ և 366. Զուգ և 367. Զուգ և 368. Զուգ	• Գող		
369. Զուգ և 370. Զուգ և 371. Զուգ և 372. Զուգ	• Գող		
373. Զուգ և 374. Զուգ և 375. Զուգ և 376. Զուգ	• Գող		
377. Զուգ և 378. Զուգ և 379. Զուգ և 380. Զուգ	• Գող		
381. Զուգ և 382. Զուգ և 383. Զուգ և 384. Զուգ	• Գող		
385. Զուգ և 386. Զուգ և 387. Զուգ և 388. Զուգ	• Գող		
389. Զուգ և 390. Զուգ և 391. Զուգ և 392. Զուգ	• Գող		
393. Զուգ և 394. Զուգ և 395. Զուգ և 396. Զուգ	• Գող		
397. Զուգ և 398. Զուգ և 399. Զուգ և 400. Զուգ	• Գող		
401. Զուգ և 402. Զուգ և 403. Զուգ և 404. Զուգ	• Գող		
405. Զուգ և 406. Զուգ և 407. Զուգ և 408. Զուգ	• Գող		
409. Զուգ և 410. Զուգ և 411. Զուգ և 412. Զուգ	• Գող		
413. Զուգ և 414. Զուգ և 415. Զուգ և 416. Զուգ	• Գող		
417. Զուգ և 418. Զուգ և 419. Զուգ և 420. Զուգ	• Գող		
421. Զուգ և 422. Զուգ և 423. Զուգ և 424. Զուգ	• Գող		
425. Զուգ և 426. Զուգ և 427. Զուգ և 428. Զուգ	• Գող		
429. Զուգ և 430. Զուգ և 431. Զուգ և 432. Զուգ	• Գող		
433. Զուգ և 434. Զուգ և 435. Զուգ և 436. Զուգ	• Գող		
437. Զուգ և 438. Զուգ և 439. Զուգ և 440. Զուգ	• Գող		
441. Զուգ և 442. Զուգ և 443. Զուգ և 444. Զուգ	• Գող		
445. Զուգ և 446. Զուգ և 447. Զուգ և 448. Զուգ	• Գող		
449. Զուգ և 450. Զուգ և 451. Զուգ և 452. Զուգ	• Գող		
453. Զուգ և 454. Զուգ և 455. Զուգ և 456. Զուգ	• Գող		
457. Զուգ և 458. Զուգ և 459. Զուգ և 460. Զուգ	• Գող		
461. Զուգ և 462. Զուգ և 463. Զուգ և 464. Զուգ	• Գող		
465. Զուգ և 466. Զուգ և 467. Զուգ և 468. Զուգ	• Գող		
469. Զուգ և 470. Զուգ և 471. Զուգ և 472. Զուգ	• Գող		
473. Զուգ և 474. Զուգ և 475. Զուգ և 476. Զուգ	• Գող		
477. Զուգ և 478. Զուգ և 479. Զուգ և 480. Զուգ	• Գող		
481. Զուգ և 482. Զուգ և 483. Զուգ և 484. Զուգ	• Գող		
485. Զուգ և 486. Զուգ և 487. Զուգ և 488. Զուգ	• Գող		
489. Զուգ և 490. Զուգ և 491. Զուգ և 492. Զուգ	• Գող		
493. Զուգ և 494. Զուգ և 495. Զուգ և 496. Զուգ	• Գող		
497. Զուգ և 498. Զուգ և 499. Զուգ և 500. Զուգ	• Գող		
501. Զուգ և 502. Զուգ և 503. Զուգ և 504. Զուգ	• Գող		
505. Զուգ և 506. Զուգ և 507. Զուգ և 508. Զուգ	• Գող		
509. Զուգ և 510. Զուգ և 511. Զուգ և 512. Զուգ	• Գող		
513. Զուգ և 514. Զուգ և 515. Զուգ և 516. Զուգ	• Գող		
517. Զուգ և 518. Զուգ և 519. Զուգ և 520. Զուգ	• Գող		
521. Զուգ և 522. Զուգ և 523. Զուգ և 524. Զուգ	• Գող		
525. Զուգ և 526. Զուգ և 527. Զուգ և 528. Զուգ	• Գող		
529. Զուգ և 530. Զուգ և 531. Զուգ և 532. Զուգ	• Գող		
533. Զուգ և 534. Զուգ և 535. Զուգ և 536. Զուգ	• Գող		
537. Զուգ և 538. Զուգ և 539. Զուգ և 540. Զուգ	• Գող		
541. Զուգ և 542. Զուգ և 543. Զուգ և 544. Զուգ	• Գող		
545. Զուգ և 546. Զուգ և 547. Զուգ և 548. Զուգ	• Գող		
549. Զուգ և 550. Զուգ և 551. Զուգ և 552. Զուգ	• Գող		
553. Զուգ և 554. Զուգ և 555. Զուգ և 556. Զուգ	• Գող		
557. Զուգ և 558. Զուգ և 559. Զուգ և 560. Զուգ	• Գող		
561. Զուգ և 562. Զուգ և 563. Զուգ և 564. Զուգ	• Գող		
565. Զուգ և 566. Զուգ և 567. Զուգ և 568. Զուգ	• Գող		
569. Զուգ և 570. Զուգ և 571. Զուգ և 572. Զուգ	• Գող		
573. Զուգ և 574. Զուգ և 575. Զուգ և 576. Զուգ	• Գող		
577. Զուգ և 578. Զուգ և 579. Զուգ և 580. Զուգ	• Գող		
581. Զուգ և 582. Զուգ և 583. Զուգ և 584. Զուգ	• Գող		
585.			

Բ. ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԻՒԴԺԷ ՀԱՐՈՒՄՏ, ՄԻՋԱԿ ԵՒ ԱՂՔԱՏ ԸՆՏԱՆԻՔԻ.

- 20. Ընտանիքի անդամների թիւը, հասակը և սեռը:
- 21. Ո՞րքան և ի՞նչ տեսակ հող ունեն.—Տնատեղ, վարելահող, խոտհար, արօտատեղ և ուրքան կապալով հող են վերցնում:
- 22. Ո՞րքան և ի՞նչ տեսակ անասուններ և թռչուններ ունեն:
- 23. Մուտք.
 - ա. Ո՞րքան, ի՞նչ տեսակ հացահատիկ, խաղող, միրգ, բանջարեղէն և այլն հաւաքուած է ուսումնասիրութեան տարին և առհասարակ միջին թուով ի՞նչ է ստացուում ամեն տարի (նշանակել նրանց գինը):
 - բ. Անասնապահութիւնից ստացած մթերքներ.—կաթ, պանիր, իւղ, միս, բուրդ ու կաշի. (նրանց քանակութիւնը և գինը)
 - գ. Թռչնապահութիւնից—ձու, միս, փետուր. (քանակութիւնը և գինը):
 - դ. Մեղուաբուծութիւնից—մեղր և մոմ. (քանակ. և գինը):
 - ե. Շերամապահութիւնից—բոժոժ կամ մետաքս. (քանակութիւնը և գինը):
 - զ. Կապալով տուած հողի տարածութիւնը և նրանից ստացուած եկամուտը:
 - է. Զուտ արդիւնք անայնազործութիւնից և տեղական արհեստներից:
 - ը. Օտարութեան մէջ աշխատած փողը:
- 24. Ծախս.
 - ա. Երկրագործական ծախսեր, սերմ. (քանակ. և գինը). կապալի վճարը, մշակների վարձը և նրանց կերակրելու ծախսը:
 - բ. Ծախսեր անասնապահութեան և թռչնապահութեան վերայ. (խոտ, յարդ, գարի, գոմի և ուրիշ շէնքերի, տաւարածի, հովուի վրայ) ծախսը տարեկան:
 - գ. Երկրագործական և այլ գործիքների վրայ եղած տարեկան ծախսը:
 - դ. Մնուէրի և այլ պէտքերի ծախսը.—ցորեն, գարի, կորեկ, կաթ, պանիր, իւղ, ճարպ, միս, մրգեր, բանջարեղէն, ձու, թռչուն, գինի, օղի, շաքար, թէյ, աղ. (քանակ. և արժէքը):
 - ե. Հագուստի, ոտնամանի ծախսեր—տղամարդու, կնոջ և երեխայի. մանրամասն, միասմի գրել և նշանակել թէ իւրաքանչիւր կտորը ի՞նչ արժէ և քանի՞ տարի է դիմանում:
 - զ. Լուսաւորութեան վրայ—նաւթ, ճրագ և լուցկի:
 - է. Վառելիքի վրայ—փայտ, աթար:

- ը. Տան վերանորոգութեան ծախս:
- թ. Հարկերի համար—պետական, հասարակական, հողերահանութեան, ուսման վարձ, գրքերի և այլ պիտոյքների ծախս:
- ժ. Զանազան ծախսեր.—սապոն, ծխախոտ և այլն.
- ժա. Կահ կարասիքի և ամանների վրայ ծախս.—

Գ. ՃԱՆԱՊԱՐՀԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

- 24. Ի՞նչ տեսակ են ճանապարհները, կան արդեօք կառքի ճանապարհներ և ինչո՞վ են գիւղացիք իրենց բեռները տեղափոխում:
- 25. Նրանց ուղղութիւնը, տարածութիւնը:
- 26. Ո՞րչափ ժամանակ են կորցնում քաղաք կամ մօտակայ շուկան գնալու համար. մի ժամում բեռնաւորուած ձին, սայլը քանի վերստ են գնում:
- 27. Ճանապարհները բարեկարգուած են արդեօք և ո՞վ է բարեկարգողը—գիւղացիք թէ կաւավարութիւնը:

III ԱԶԳԱՐՆԱԿՈՒԹԵԱՆ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԸ

- 29. Ազգաբնակչութեան ընդհանուր խարակտերիստիկան (բնաւորութիւնը), մտաւոր ընդունակութիւնը.—ձեռներեցութեան ընդունակութիւնը և եռանդը, կամ անտարբերութիւնը և ծուլութիւնը—խաղաղ կամ աւազակարարոյ լինելը.—հետաքրքրութիւնը, կրօնասիրութիւնը.—վերաբերմունքը և հայեացքը դէպի կինը. միաբանութիւնը և անմիաբանութիւնը հասարակութեան մէջ.—մաքրասիրութիւնը և անմաքրասիրութիւնը.—բնակիչների վերաբերմունքը դէպի ուրիշի սեփականութիւնը.—ճշտապահութիւնը և տուած խօսքի կատարումը կամ չը. կատարելը.—նրանց վերաբերմունքը դէպի իրենց և ուրիշների կեանքը:
- 30. ա. Գրագիտութիւնը և ուսումնարան.—աշակերտների թիւը.—քանի՞ գրագէտ կայ գիւղում: Քանի՞սը գիտեն մայրենի լեզուն և քանի՞սը պիտական և օտար լեզուներ:
 - բ. Գիւղում քանի՞սը միջնակարգ և բարձրագոյն դպրոցներ աւարտել են և քանի՞սը այժմ սովորում են:
 - գ. Քանի՞ անհատներ գիւղից վարում են գանազան քաղաքներում ինտելիգենտ պաշտօններ. թուել իւրաքանչիւրը առանձին:
- 31. Գինետուններ.—քանի՞ գինետուն կայ, նրա ազդեցութիւնը բարքերի վրայ.—ի՞նչպէս է վերաբերում ազգաբնակչութիւնը դէպի գինետունները:



բ. Ո՞րքան ժամանակ է հարկաւոր որոշ քանակութեան հում նիւթի մշակութեան համար, օր. մի պուզ բուրդ լուսնալու, զը-
գելու, մանելու և ներկելու համար:

գ. Ո՞վ է պարապում այդ գործով:

դ. Քանի՞ հոգի պարապում են այդ գործով, եթէ նրանց թիւը շատ է, արդեօք այդ դէպքում գործադրում են աշխատանքի բա-
ժանումը:

ե. Տնայնագործ-ընտանիքները միմիայն իրենց արհեստով են պարապում, թէ ուրիշ տնային գործերով և վերջինը սրբան ժամանակ է խլում նրանցից:

Քանի՞ աշ- խատաւոր	Գործուած- քի անունը	Չափը	Աշխատանքը ընդհատելով			Առանց ընդհատելու		
			Քանակու- թիւնը	Ո՞րքան ժամա- նակի ընթացք	Ո՞րքան հում նիւթ է գնում	Քանակու- թիւնը	Ո՞րքան ժամա- նակի ընթացք	Ո՞րքան հում նիւթ է գնում

- զ. Օրական քանի ժամ են պարապում արհեստով և քանի ժամ ուրիշ գործերով:
- է. Տարուայ սր մասը աշխատում են, տարուայ մէջ քանի՞ օր տօն են պահում, և բացի տօներից ի՞նչ օրեր չեն աշխատում ու ի՞նչ պատճառով:
- ը. Մի աշխատաւորի տարեկան արդիւնաբերութեան չափը:
- թ. Գիւղի բոլոր աշխատողների արդիւնագործած իրերի քա-
նակութիւնը.—նշանակել սր տեսակից որքան և ի՞նչ արժէ իւրա-
քանչիւր տեսակը:
- ժ. Ամենատարածուած օրինակները, չափը և մշակութեան

ձևերը, որոնցով առաջնորդում են տնայնագործները. սրտեղից են նրանք մուտք գործել և սր ժամանակից:

ժա. Չե՞ն նկատում արդեօք վերջին ժամանակներում նորմու-
ծութիւններ ձևերի, օրինակների, ներկերի և մշակութեան եղա-
նակի մէջ, նոյնպէս նկատելի չէ՞ փոփոխութիւն հում նիւթերի
մէջ. սրտեղից և սում ազդեցութեամբ է լինում այդ, ու ինչո՞վ
կարելի է բացատրել. գիւղացիք սր օրինակներն են գերադա-
սում.—նկարագրել ի՞նչ և նոր ներկերի գործածութիւնը մանրա-
մասն կերպով և թէ ո՞վ է պարապում դրանով:

ժբ. Գիւղում ո՞վ է համարում ամենալաւ վարպետ և ո՞ւմ են
առհասարակ լաւ վարպետ համարում:

43. Վաճառումը.

ա. Բնակիչների տարուայ ընթացքում վաճառած իրերի թի-
ւը, սր տեսակից և սր գնանոցից:

բ. Իրերի սովորական և այժմեան գինը:

գ. Ո՞րտեղ են ծախում և ո՞ւմ.—վաճառականներին, պատուէր
տուողներին, թէ անձամբ տանում են բազար կամ քաղաք.—վրձ
են առնում թէ ապրանք:

դ. Ո՞րքան են վաստակում տնայնագործները, և սրբան միջ-
նորդ վաճառականները:

ե. Վաճառելու սր եղանակը տնայնագործների կարծիքով
ձեռնառու է իրենց համար:

զ. Վաճառելու ժամանակ սր ձևը և տեսակը գերադասում
են և ի՞նչ պակասութիւնների վրայ ուշադրութիւն են դարձնում,
և առհասարակ տեղացիների կարծիքով ապրանքի լաւութիւնը և
վատութիւնը ինչի՞ց կախում ունի:

44 Գումար.

ա. Առնուազն ի՞նչ գումար հարկաւոր է որոշ խոհականու-
թեամբ իրեր արդիւնագործելու համար:

բ. Ո՞րքան ժամանակուայ ընթացքում գումարը կատարում է
իւր շրջանը:

գ. Գումարը սեպհակմն է, թէ փոխ է առնում. (ինչ % -ով
պայմաններով):

45. Վարձու աշխատաւորներ.

ա. Կան արդեօք գիւղի մէջ օրավարձով բանող արհեստա-
ւորներ և նրանց թիւը քանի՞ է:

բ. Քանի՞ ընտանիք վարձում է նրանց և ինչո՞ւ (ընտանի-
քում աշխատաւոր ձեռքերի պակասութեան պատճառով, թէ տես-
ցիք իրենք չեն ուզում պարապել դրանով):

գ. Ո՞րտեղացի են նրանք, համագիւղացի՞ թէ ուրիշ գիւղե-
րից.—նրանց միջին հասակը և սեռը:

դ. Ի՞նչ գործ է նրանց յանձնուում կատարելու, քանի՞ ժամա-
նակուայ ընթացքում, որի դործիքներով, իրենց թէ տիրոջ, և
առհասարակ տարեկան քանի՞ օր այդ աշխատաւորները վարձով
գործ են անում:

ե. Օրը քանի՞ ժամ են աշխատում.—ի՞նչ են ստանում օրա-
վարձ, ամսական կամ իւրաքանչիւր կտորից և հացը սնման:

զ. Վարձը փողով են ստանում, թէ իրեղէնով:

Ի՞նչ են ուտում, քանի՞ անգամ և որքան ժամանակ են տա-
լիս նախաճաշի, ճաշի և ընթրիքի համար. և որտեղ են ապրում:

է. Մանրամասն նկարագրել թէ ի՞նչպէս են վերաբերում
նրանց առհասարակ գիւղացիք և մասնաւորապէս նրանց վարձող-
ները, աշխատաւորը նրանց ընտանիքի հետ է ճաշում, թէ ա-
ռանձին:

ը. Քանի՞ արհեստաւորներ գործ վերցնում են տանը կատա-
րելու համար:

46. Աշակերտներ.—

ա. Ո՞րտեղ են սովորում—իրենց տանը, թէ ազգականների
և հարեանների մօտ.—Սովորութիւն կա՞յ արդեօք օտարների մօտ
սովորելու և ի՞նչ պայմաններով կատարւում է այդ:

բ. Ո՞ր հասակից են սկսում սովորել և ի՞նչ սեռից են լի-
նում աշակերտները:

գ. Առաջ արհեստի սր մասն են սովորեցնում, օր. գորգա-
գործութեան մէջ բուրդ լուանալը, գգելը, գործելը, հինելը, մա-
նելը և ներկելը սր հասակներումն են սովորեցնում. սովորաբար
աշխատանքի սր մասն են նրանց յանձնում կատարելու:

դ. Ո՞րքան ժամանակուայ ընթացքում իւրացնում են արհես-
տի բոլոր ճիւղերը և ե՞րբ նրանք աշակերտութիւնից դուրս են
գալիս և դառնում են արհեստաւոր, այսինքն ինքնուրոյն սկսում
են աշխատել:

ե. Աշակերտների աշխատութիւնը՝ համեմատելով հասակա-
ւորների աշխատութեան հետ՝ տալիս է արդեօք հաւասար օգուտ,
թէ պակաս է լինում (որքան):

զ. Նրանց դրութիւնը օտարների մօտ աշխատելիս.— պատա-
հում են հարստահարութեան զէպրեր և ի չարն գործ չեն զնում
իբրաւունքը աշակերտների վրայ նրանց վարպետները. — Լինում են
աշակերտներ՝ որոնք թողնում փախչում են տուն:

47. Արհեստի ազդեցութիւնը.—

ա. Ի՞նչ ազդեցութիւն ունի արհեստը աշխատաւորների ա-

ուղջութեան վրայ.— Ի՞նչ հիւանդութիւններ տարածուած են առ-
հասարակ գիւղացւոց մէջ և ի՞նչ հիւանդութիւններ են առաջա-
նում այդ արհեստից:

բ. Բարոյական տեսակէտից ի՞նչ ազդեցութիւն ունի այդ
արհեստը: Ի՞նչպէս են վերաբերում գիւղացիք զէպի արհեստնե-
րը առհասարակ և մասնաւորապէս ուսումնասիրութեան առարկայ
դարձած արհեստները: Ի՞նչ գիրք ունեն հասարակութեան մէջ
հմուտ արհեստաւորները. օր. լաւ գորգ գործող աղջիկը համար-
ւում է արդեօք լաւ հարսնացու և ի՞նչպէս են նայում նրա վրա
իւր ընկերուհիները և հասարակութիւնը:

գ. Կազմում են արդօք արդիւնաբերող ընկերութիւններ.—
Ո՞ւնին արդեօք գաղափար դրա մասին և ի՞նչպէս են վերաբեր-
ւում:

դ. Ուսումնասիրողի կարծիքով դա որքան իրագործելի է:

48. ա. Ի՞նչպէս են նայում տնայնագործները իրենց գործի
ներկայի վրայ և ի՞նչ ապագայ են սպասում նրանից:

բ. Չարգանում է արդեօք նա հում նիւթերի լաւութեան,
մշակութեան տեխնիկայի և ապրանքի պահանջի տեսակէտից.—
Եթէ այդ փոփոխութիւնները տեղի են ունենում, ինչով են բա-
ցատրում գիւղացիք, և ինչով է բացատրում ուսումնասիրողը
(այդ երկու կարծիքները առանձին առանձին գրել):

գ. Ի՞նչ պէտք է անել արհեստը ընկած դրութիւնից բարձ-
րացնելու համար. (Ուսումնասիրողի և նրանց կարծիքը):

դ. Ի՞նչպէս են վերաբերում նրանք առհասարակ զէպի ա-
մեն մի նրամուծութիւն, զէպի նոր մէքենաներն առհասարակ և
մասնաւորապէս իրենց արհեստի վերաբերմամբ:

49. Ի՞նչ ազդեցութիւն ունի տեղական արդիւնագործու-
թեան վրայ գործարանական արդիւնաբերութիւնը:

ա. Ի՞նչ տեսակ և քանի գործարաններ կան և ի՞նչ հեռաւո-
րութեան վրայ են գտնուում գիւղից:

բ. Հիմնարկողը տեղացի՞ է, թէ օտար և սր ժամանակ է
հիմնարկել:

գ. Ի՞նչ ազդեցութիւն է ունենում նա ուղղակի և անուղղա-
կի կերպով գիւղացիների վրայ ընդհանրապէս և տնայնագործ-
ների վրայ մասնաւորապէս (խլելով նրանցից աշխատաւոր ձեռ-
քերը):

Գիւղից քանի՞ մարդ է աշխատում այդ գործարաններում:

ԾՐԱԳՐԻ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Իւրաքանչիւր անձնաւորութիւն, որ ցանկանում է օգտուել այս ծրագրից և ուսումնասիրութիւններ կատարել, այնպէս որ հարկաւոր ղէպքում և կարողանայ տպել, պարտաւոր է նախ և առաջ այս ծրագիրը մանրամասն ուսումնասիրել և մութ կէտերը պարզել:

Գուցէ շատերին միանգամից շատ հեշտ թւայ բոլոր կէտերին պատասխանելը, բայց փորձը հակառակը ցոյց կը տայ. և ով լաւ ուսումնասիրել և պարզել է ծրագրի ամեն մի կէտը, նա հեշտութեամբ կը յաղթէ զժողովութիւններին: Ծրագրովս օգտուել ցանկացողների գործը հեշտացնելու համար մենք ծրագրի գրեթէ իւրաքանչիւր կէտի մասին հարկաւոր բացատրութիւնները դնում ենք այստեղ:

Ինչպէս տեսնում է ընթերցողը, ներկայ ծրագիրը չորս գլուխաւոր մասերից է բաղկացած.—

Առաջին մասի նպատակն է ուսումնասիրել հետազօտութեան վայրը, և ծանօթանալ տեղական բնակիչների հետ: Եւ իսկապէս ինչպէս կարելի է ուսումնասիրել մի գիւղի այս կամ այն երևոյթը և եզրակացութիւններ անել, եթէ մեզ լաւ ծանօթ չէ, թէ այդ գիւղը ինչ պայմաններում է ապրում, ինչ դիրք, կլիմայ, տեղազրական առանձնայատկութիւններ, որքան բնակիչ ունի և սա ինչպէս է աճում և վերջապէս ինչ դաւանանքի է: Այս բոլորը շատ մեծ ազդեցութիւն ունի գիւղի վրայ, ինչ որ միանգամայն ապացուցանելն աւելորդ է:

Երբ արդէն շնորհիւ ծրագրի առաջին մասի քիչ թէ շատ պարզում է գիւղի պատկերը, այն ժամանակ կարելի է սկսել երկրորդ մասի հարցերին պատասխանել:

Ամբողջ երկրորդ մասը զբաղւում է գիւղացիների ընդհանուր տնտեսական դրութեամբ:

Մեր ճանապարհորդութիւնների ժամանակ մեզ շատ անգամ հարց են տուել նոյն իսկ ինտիլիգենտ մարդիկ, թէ արդեօք ինչ կարիք կայ օր. գորգագործութիւն կամ մի ուրիշ արհեստ ուսումնասիրելիս՝ կատարել մանրամասն տնտեսական ուսումնասիրութիւններ: Այդ բանը զրանց կարծիքով աւելորդ ժամանակ է խլում և ծանրացնում է գործը: Ի հարկէ զրանք չարաչար սխալում են: Կարելի է արդեօք մի արհեստի օգտակարութեան մասին խօսել այս կամ այն գիւղի վերաբերմամբ, առանց իմանալու, թէ այդ արհեստը նրա տնտեսական կեանքի մէջ ինչ դեր է կատարում և ինչ հանգամանքներ են նպաստել նրա զարգացմանը այդ գիւղում, մինչդեռ այդ միևնոյն արհեստը ուրիշ գիւղում չի զարգանում: Եւ կամ ինչո՞ւ մի արհեստ մի գիւղում իբրև օգտակար ձեռնարկութիւն է հանդիսանում, այն ինչ միևնոյն արհեստը ուրիշ գիւղում չի լուծել, միմիայն գիւղի տնտեսական դրութիւնն ուսումնասիրելով: Այդ հանելուկը աւելի լաւ կը լուծուի, եթէ այդ գիւղում կազմուին գիւղական մի քանի ընտանիքների մանրամասն նախահաշիւներ. այդ ղէպքում կատարուի մի ամբողջ պատկեր, որը մեզ ցոյց կը տայ, թէ գիւղացու եկամուտի մէջ ինչ դեր է խաղում մեր ուսումնասիրելիք արհեստը:

Բայց մենք ուսումնասիրելով գիւղացու տնտեսական դրութիւնը՝ չպէտք է մոռանանք, որ կայ և մի ուրիշ գործօն, որ ոչ պակաս դեր է խաղում ընդհանրապէս հասարակութեան և մասնաւորապէս գիւղացու կեանքի մէջ: Դա նրա քաղաքակրթական աստիճանն է: Այդ հարցով էլ զբաղւում է ծրագրի երրորդ մասը: Այդ մասում մեր առաջ պէտք է պատկերանայ գիւղացին իւր բոլոր վատ և լաւ յատկութիւններով, իւր մտաւոր և բարոյական զարգացման աստիճաններով, եւ մի՞թէ կարող է որ և է արհեստ զարգանալ և յառաջադիմել այնտեղ, ուր ժողովուրդը քաղաքակրթական ամենացածր աստիճանի վրայ է կանգնած, ուր նա լճացած է և ուր տիրում է մտաւոր ամայութիւն: Եւ կարելի է արդեօք գիւղի յառաջադիմութեան մասին գաղափար կազմել, եթէ մենք չենք իմանում թէ նա իրեն համար ինչ սերունդ է պատրաստում:

Վերոյիշեալ երեք կէտերի վրայ հիմնուած գիւղի ամբողջ պատկերը նկարագրելուց յետոյ մենք միայն կարող ենք ձեռնարկել մեր ծրագրի չորրորդ կէտին—այն է արհեստի ուսումնա-

սիրութեան, որը պէտք է մեզ պարզ ցոյց տայ թէ ինչ գրութեան մէջ է արհեստը, ինչով կարելի է օգնել նրան և արդեօք նա գոյութեան իրաւունք և ապագայ ունի թէ ոչ:

I ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱԶԳԱՅՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

1. Գիւղի անունը գրելիս պէտք է անպատճառ բացի տեղական անունից և գրել պաշտօնական անունը, հակառակ դէպքում հաւաքուած հում նիւթը մշակելիս՝ պաշտօնական ոչ մի հրատարակութիւնից չի կարելի օգտուել և նրանց հետ համեմատել:

2. Գիւղերում եղողը և քիչ թէ չատ գիւղական կեանքի հետ ծանօթ մարդը կ'իմանայ, թէ ինչ նշանակութիւն ունի գիւղացու համար նահանգական, գաւառական և այլ քաղաքների հեռաւորութիւնը: Մի կողմ դնելով քաղաքի տնտեսական, քաղաքակրթական և բարոյական ազդեցութեան մասին խօսելը, մենք ի նկատի ունենք այն, թէ գիւղացուն որչափ թանգ արժէ թէ ամառ և թէ ձմեռ ժամանակ գնալ վարչական և դատաստանական կետրոնները, զոհելով դրա համար ահագին ժամանակ: Տարածութիւնները և առհասարակ ամեն մի չափ գրելիս կարելի է գրել գիւղացու գործածած չափերով, միայն ծանօթութեան մէջ յիշել թէ այդ չափերը ինչի են հաւասար. բացի դրանից նշանակելով գիւղի և քաղաքի մէջ եղած տարածութիւնը՝ յիշել թէ որի հաշուին է, գիւղացոյց թէ կառավարութեան:

3. Տեղագրութիւնն ու կլիմայական պայմանները նկարագրելիս բաւական է խօսել գիւղի գրութեան, շրջակայքի՝ (համառօտ) կլիմայի, ջրի որպիսութեան և տեղական բնակիչների վրայ ունեցած ազդեցութեան մասին:

Իսկ աւելի մանրամասն կանգ առնելն այդ կէտի վրայ շատ հեռու կը տանի, նպատակից դուրս է և ոչ—մասնագէտի ուժերից վեր:

4—8. Ամենամեծ ուշադրութիւնը պէտք է դարձնել բնակիչների թուի, հասակների բաժանման, մեռածների ու ծնածների վրայ և դա ամենադժուար մասն է: Կան զանազան աղբիւրների, որոնցից կարելի է քաղել այդ տեղեկութիւնները 1) կոնսիստօրիայի հաշիւները, որոնք տրուում են իւրաքանչիւր տարի կառավարութեան 2) 1886 թ. ծխագրութիւնը 3) 1897 թ. ժողովրդագրութիւնը 4) քահանաների և մօլլաների մատեանները 5) եթէ ուսումնասիրողը լաւ ծանօթ է գիւղի հետ կամ ունի գիւղում վստահելի անձնաւորութիւններ կարող է ուղղակի հաշուել ծխերի,

տղամարդկանց, կանանց, մեռածների, ծնածների, պսակողների թիւը, և եթէ կարելի է, ըստ հասակի բաժանել: Դա ամենապարզ բայց ամենադժուար և ամենալաւ ձևն է: Շատ քչերին գուցէ յաջողուի այդ կատարել, մանաւանդ մեծ գիւղերում: Դրա համար պէտք է օգտուել քահանայի, կոնսիստօրիայի և 1897 թ. ժողովրդագրութեան թուերից: Իսկ ինչ վերաբերում է հասակների բաժանման, այդտեղ նախ և առաջ պէտք է որոշել աշխատաւորի, ժանման, այդտեղ նախ և առաջ պէտք է որոշել աշխատաւորի կիսաշխատաւորի և ոչ-աշխատաւորի տարիքները: Այդ անելիս պէտք է լաւ դիտել և տեղացիներից հարցնել, թէ նրանք որ տարիքից մինչև որ տարիքն են սկսում հաշուել այս ինչ կամ այն ինչ հասակը: Ընդունուած է առհասարակ կովկասում տղամարդկանց համար, Ա.—աշխատաւոր հասակում հաշուել 16—55, 60 տարիքը. Բ. կիսաշխատաւոր—8, 10—16 տար. և 55—70 տար. Գ. ոչ-աշխատաւոր—1—8, տար. և 70—100 տար.: Հասակների բաժանելու համար կայ մի ուրիշ ձև, որ աւելի հեշտ է և իրագործելի. իւրաքանչիւր գիւղում ընտրել 10—20 ընտանիք և ցուցակագրել իւրաքանչիւրի անունը, սեռը և տարիքը: Կատարելով այդ նոյն ձևով 10—20 գիւղերում, մենք կունենանք 100—200 ընտանիքի ցուցակ, որի հիման վրայ կարող ենք տոկոսներ ըստանալ, ի հարկէ դա կը լինի ոչ թէ բացարձակ ճշմարտութիւն այլ մօտաւոր, բայց դարձեալ գերադասելի է քահանաների ու մօլլաների մատեաններից սկսալ տեղեկութիւն հաւաքելուց:

II ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

9—13. Շատ զգուշութեամբ պէտք է մօտենալ այս հարցին և վերին ստիճանի քննադատաբար վերաբերուել: Հողը գիւղացու կեանքն է: Նա սերունդներ է կերակրել և կերակրելու է և դրա համար երբ հողի մասին հարց էք տալիս, գիւղացու սիրտը դողում է. դա շատ պարզ է: Մինչև անգամ երգումը իր նշանակութիւնը կորցնում է գիւղացու աչքում, երբ նա հողի մասին տեղեկութիւն է տալիս կառավարութեան: Նա ցոյց կ'տայ իւր հողը այնպէս, ինչպէս իւր շահն է պահանջում, ի հարկէ իւր խելքով և այդ բանը իրենք գիւղացիք են խոստովանում: Կովկասում հողային հարցը շատ կիճոտած է: Մեզանում այնպէս չէ, ինչպէս Ռուսաստանում, որտեղ ամեն մի հողի կտոր չափուած է և ունի իւր յատակագիրը: Մեզ մօտ այդ դեռ նոր են սկսում կատարել: Դրա համար առ այժմ պէտք է օգտուել այն թուերից, ինչ որ գիւղացիք են ցոյց տուել կառավարութեան վերջին անգամ և բա-

ցի գրանից համեմատել այդ թուերը կովկասեան վիճակագրական կոմիտէի հրատարակած ժողովածուի, հարկային տեսուչների և ակցիզի վարչութեան (այգիների մասին) մօտ եղած թուերի հետ:

Եթէ հնարաւոր է ամենալաւն է մի կերպ գիւղացիներէց իմանալ հողի իսկական քանակութիւնը, համոզելով նրանց, թէ դրանից ոչ մի վնաս չկայ: Այստեղ նոյնպէս օգտաւէտ է գործ դնել այն միջոցը, որը առաջարկեցինք հասակների որոշման համար, այսինքն ընտրել զանազան կարողութեան տէր 10—20 ընտանիք և նրանց հողերի և անասունների քանակութիւնը գրել, սրանց վրայ հիմնուելով միջինը ստանալ և համեմատել միւս թուերից ստացած միջին թուերի հետ:

Պէտք է աշխատել հողերի քանակութիւնները, տուած եկամուտները ստանալ գիւղացիներից իրենց չափերով, իսկ յետոյ վերածել պետական չափերի. իսկ հողի եկամուտն անպատճառ ստուգել կողմնակի աղբիւրներով էլ, օր. կալուածատիրոջից, ուսուցչից և այլն:

14. Անամապահութեան մասին կարելի է տեղեկութիւններ ստանալ 1) Տեղական անամապահութեան վերջնելով նրանց մատենները, որ լաւ և մանրամասն է կազմուած. 2) Գիւղացիք իրենք կարող են տալ կամ ուղղակի կարելի է դիմել հովիւներին, 3) Տանուտիրոջ մօտ պէտք է լինի անասունների ցուցակը և իւրաքանչիւր տուն ունի իւր գիրքը, որի մէջ նշանակուած է նրա անասունների թիւը:

15. Թռչունների մասին տեղեկութիւն տալ կարող են միայն գիւղացիք, այն էլ մօտաւորապէս:

17. Գիւղի հասարակութիւնը ըստ կարողութեան բաժանելու համար պէտք է, 1) Գիւղացիների կարծիքը հարցնել, եթէ ուսումնասիրողը լաւ ծանօթ չէ գիւղացոց հետ:

2) Կարելի է օգտուել հողի և անասունի ցուցակներից, որտեղ տարածուած է երկրագործութիւնը, այնտեղ պէտք է գերազասել հողի քանակութիւնը. իսկ որտեղ անամապահութիւնը, այնտեղ անասունների թիւը և նրանց վրայ հիմնել: Բացի դրանից հարկաւոր է նոյնպէս գիւղացու ընդհանուր շարժական և անշարժ կայքը ի նկատի ունենալ: Նոյն սկզբունքով պէտք է ղեկավարուել գիւղական ընտանիքներ ընտրելիս նախահաշիւներ կազմելու համար:

III ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԻ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԸ

29. Այս կէտք, այսինքն տեղացիների բնաւորութեան բընորոշ գծերը նկարագրելը, երկար ժամանակեայ գիտողութիւն է պահանջում: Դրա համար անհրաժեշտ է, որ ուսումնասիրողը բացի իւր կարծիքից՝ դիմէ և տեղական ինտիլիգենտներին, ուսուցիչներին, պաշտօնեաներին և այլն:

IV ԱՐՋԵՍՏԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

32—40. Այս կէտերի պատասխանը պէտք է ստանալ միմիայն արհեստաւորներից և փորձուած գիւղացիներից: Իսկ եթէ հարցը կանանց արհեստին է վերաբերում, պէտք է ամեն կերպ աշխատել նրանցից տեղեկութիւններ հաւաքել: Նրանք լաւ գիտեն, աւելի ճիշտ են ասում և եթէ խաբեն էլ, աւելի շուտով կը բռնուին քան տղամարդիկ: Ինչ վերաբերում է այն բանին, թէ քանի՞ ընտանիք է պարապում արհեստով, կամ քանի՞ ընտանիք հում նիւթից և գործիքներից գուրկ լինելու պատճառով չէ պարապում—գրան կարող են գիւղացիք շատ լաւ պատասխանել—հաշուելով մէկիկ մէկիկ իւրաքանչիւր ծուխ, օր. եթէ հարցը վերաբերում է գորգագործութեան, նրանք կարող են հաշուել, թէ ով ճախարակ և ոստան ունի և ով չունի:

14. է.—մշտապէս ասելով պէտք է հասկանալ ոչ թէ ամբողջ տարին, այլ այն ժամանակամիջոցը, որի ընթացքում սովորութիւն կայ պարապելու այդ արհեստով. օր. եթէ ընտանիքը ամեն տարի մի գորգի կամ կարպետի համար բուրդ ունի, թէկուզ պարտքով լինի, նրան պէտք հաշուել մշտական հում նիւթ ունեցող: Կիսապահոված պէտք հաշուել նրանց, որոնք երկու կամ երեք տարին մի անգամ են գործում մի գորգ կամ մի կապերտ: Այստեղ անհրաժեշտ է գիւղացիների հայեացքը դրա մասին:

42. Գործի ո՞ր մասն է յանձնուում առհասարակ աշխատաւորներին և ո՞րը կիսաաշխատաւորներին:

Ը.—կան արհեստներ, որոնք մի քանի մարդոց մասնակցութիւնն են պահանջում, օր. գորգ գործելիս գրել թէ երկու կամ երեք կին ո՞րքան են գործում սովորաբար տարուայ ընթացքում

և դա աւելի կարևոր է, քան այն հարցը թէ որքան կարող են գործել:

43. ա.—Այս հարցի պատասխանը կարելի է ստանալ գիւղացիներից, մեծ քանակութեամբ գնողներից և վաճառականներից. կարելի է խմանալ և շուկաներում: Նոյնը կարելի է ասել և գների վերաբերմամբ, միայն պէտք է զանազանել հրապարակի գինը այն գնից, որով սնայնագործը գնահատում է իւր այս ինչ կամ այն ինչ կտոր ապրանքը. օր. մի կին գործում է իւր աղջկայ համար իբր բաժինք մի գորգ, որը գնահատում է 40 ր. և եթէ աւելի էլ տան, գուցէ չը ծախէ, այն ինչ հրապարակում նա արժէ 25—30 ր. այդ դէպքում պէտք է երկու գներն էլ առանձին առանձին գրել, չը շփոթել միմեանց հետ. այդ տեսակ դէպքեր լինում են, ի հարկէ աւելի ապահովուած ընտանիքներում:

գ.—Պէտք է խմանալ—որտեղ աւելի լաւ գնով և ձեռնտու պայմանով են ծախում—գիւղում թէ բազար տանելիս. ինչ տարբերութիւն է լինում գների մէջ այդ դէպքում, և որ ձեւը աւելի ցանկալի և տարածուած է:

44. ա. Այս կէտում, եթէ կարելի է, մանրամասն կերպով հաշուել թէ որոշ քանակութեամբ և որոշ մեծութեամբ իրեղէններ արտադրելու համար ինչ գումար է հարկաւոր. օր. մի գորգ գործելու համար 4x2 մեծութեան որչափ բուրդի և ներկի փող է հարկաւոր. բացի գրանից՝ դէպքեր են լինում, որ փողով աշխատող են վարձում, ահա այդ ընդհանուր գումարը գրել:

բ. գ. Շատ կարևոր է և հետաքրքրական խմանալ թէ անհասարակ գիւղացիք որտեղից և ումից են սովորում փող վերցնում. արդեօք ինչ տոկոս և գրաւական են տալիս և ինչ ժամանակով: Հարկաւոր է նաև պարզել այն, թէ վերցրած փողից որ մասը գործադրում է հում նիւթ գնելու և այդ փողը որչափ ժամանակում կատարում է իւր շրջանը, որը պէտք է հաշուել այն օրից, երբ սկսում են մշակել հում նիւթը, մինչև վերջացնել—ծախելը:

45. Աշխատաւորների մասին խօսելիս՝ չպէտք նրանց շփոթել այն անհատների հետ, որոնք փոխադարձաբար գնում են միմեանց օգնելու: Սրանց կարելի է առանձին նշանակել: Վարձի պայմանները պէտք է լաւ տեղեկանալով գրել. շատ անգամ պատահում է, որ փոխանակ փող տալու, տալիս են ցորեն, ալիւր, հաց, չիթ կամ մի ուրիշ բան, մանաւանդ այդ շատ անգամ լինում է հարուստ և աղքատ քոյրերի և անհասարակ ազգակից ընտանիքների մէջ:

47. գ. Պէտք է գիւղացիներից տեղեկանալ, թէ նրանք ինչ կարծիքի են արդիւնաբերող ընկերութիւնների կամ ուղղակի ար-

տելի (артель) մասին, և եթէ նրանք անտարբեր են դէպի այդպիսի կազմակերպութիւնները պատճառն ինչ է: Այստեղ պէտք է խմանալ, թէ գոյութիւն ունեն նրանց մէջ նահապետական համարադիւնաբերութեան ձևերը. ինչպէս օրինակ իւր և պանիր շինելիս, բուրդ գգելիս և այլն: Եթէ կան գիւղում սպառող ընկերութիւններ, յիշել հարկաւոր է:

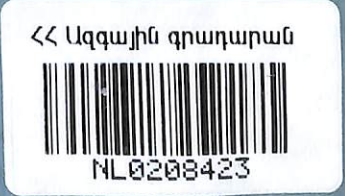
Վերջացնելով համառօտ կերպով ծրագրի կէտերի բացատրութիւնը՝ այժմ խօսենք այն գործնական միջոցների մասին, որոնցով կարելի է օգտուել ուսումնասիրութեան ժամանակ: Սկզբից, եթէ ուսումնասիրողը տեղացի չէ, պատահում են շատ գլխաւորութիւններ: Գիւղացիներն միանգամից այդքան հարցեր լսելով՝ կ'սկսեն կասկածել թէ երևի մի փորձանք է պատրաստում իրենց համար և ամենայն կերպ կաշխատեն խուսափողական պատասխաններ տալ և նոյն իսկ խարել, մանաւանդ եթէ ուսումնասիրողը կառավարութեան կողմից է նշանակուած. այդպիսով ըստացում է մի անպէտք նիւթ, որից չի կարելի օգտուել: Բայց չպէտք է յուսահատուել, ամեն կերպ հարկաւոր է գիւղացիներին գրաւել, բացատրել նրանց գործի էութիւնը, շօշափելի փաստերով հասկացնել նրանց, որ այդ բոլորը իրենց համար է, ցոյց տալով զանազան կատարելագործուած գործիքներ մշակութեան ձևեր և այլն:

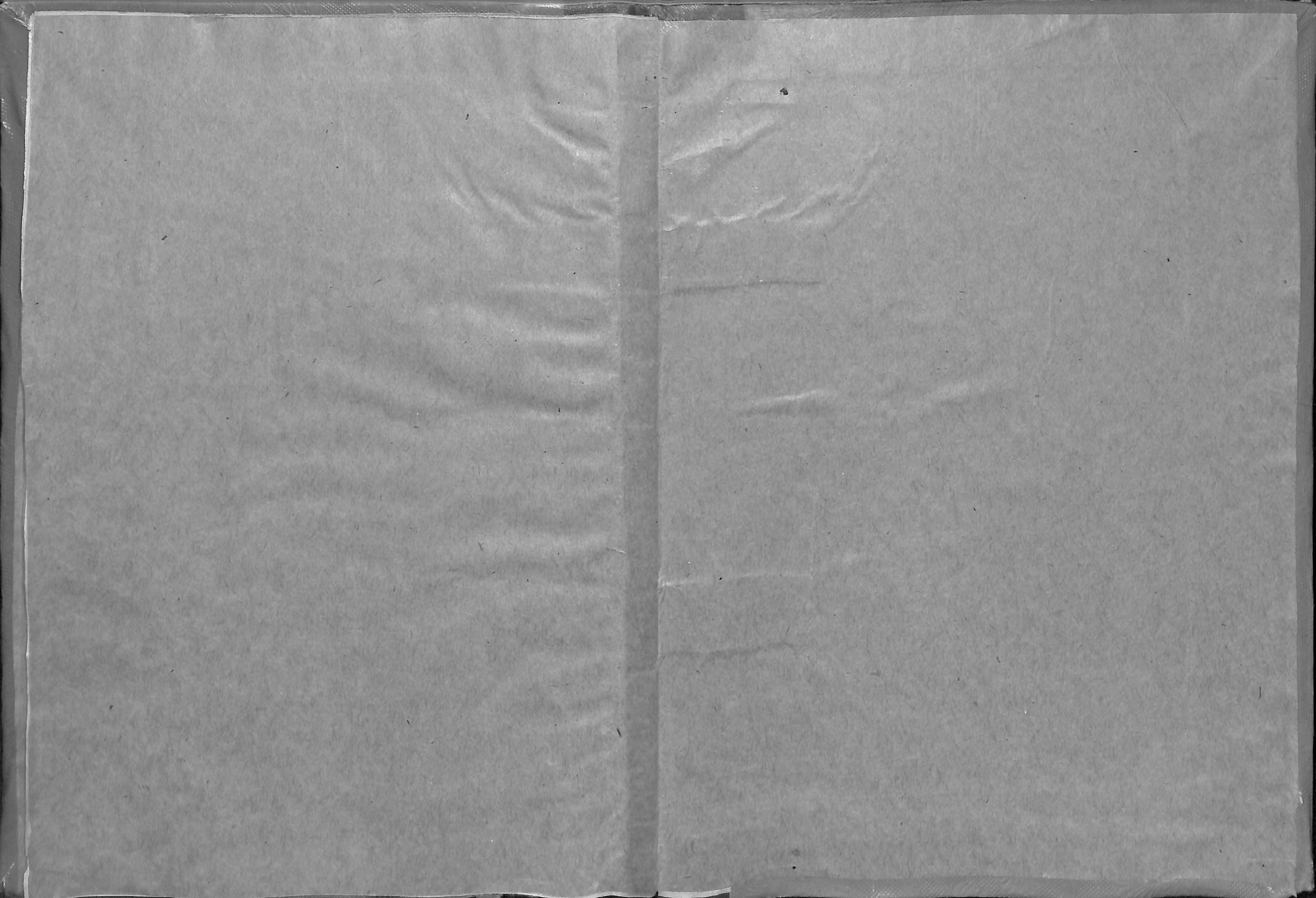
Աւելի լաւ է գիւղ մտնելիս իսկոյն չսկսել գործը, մի քիչ ընտելանալ, մօտիկ ծանօթանալ գիւղական ինտելիգենցիայի հետ և ապա գգուելութեամբ սկսել և աշխատել, որչափ կարելի է, քիչ գրել գիւղացոց առաջ, այլ բերանացի հարց ու փորձ անել ու յետոյ առանձնանալ ու գրել. որովհետև գրելը գիւղացու կարծիքով մեծ բան է, նրանից կարող է և շատ լաւ բան գուրս գալ ու շատ վատ:

Ուսումնասիրողի փորձառութիւնից կախուած է խմանալ գիւղացու ասածի սուտ կամ ճիշտ լինելը, դրա համար կան միջոցներ անգամ ստուգիչ հարցեր, որոնք միջոց են տալիս շատ անգամ գիւղացու սուտը բռնելու: Այսպէս օր. Լ. Հողից ստացուած եկամուտը կամ նոյն իսկ հողի քանակութիւնը միշտ կարելի է ուղղակի կամ կողմնակի ազդեցիկներից ստուգել կալուածատիրոջ տուած տասանորդներից կամ գնած ու ծախած ցորենի, գարիի քանակութիւնից և այլն:

Վերջացնելով մեր նկատողութիւնները, անհրաժեշտ ենք գտնում խօսել, թէ ինչպէս պէտք է վերաբերուի ուսումնասիրողը դէպի գործը: Բարեխղճութեան մասին էլ չենք խօսում, որովհետև տեղա հասկանալի է. բայց ուսումնասիրողը քննադատաբար վերաբերուելով հանդերձ՝ միշտ պարտաւոր է գործին օրեկտիվ վե-

րաբերուել և իւր անհատական կարծիքը առաջ բերել միայն այն դէպքում, երբ ծրագրի կէտերն են այդ պահանջում. օրինակ երբ խօսք է լինում ազգաբնակչութեան քաղաքակրթութեան աստիճանի, նրա խարակտերիստիկայի մասին կամ գործիքների, աշխատելու եղանակի մասին: Իհարկէ ուսումնասիրողը կարող է իւր կարծիքը բոլոր միւս կէտերումն էլ բերել, միայն թէ իւրաքանչիւր այդպիսի դէպքում նա պարտաւոր է այդ առանձնապէս յիշել:





21.008